

BALIGA VIOLETTA LILLA

violalilla25@gmail.com

doktorandusz (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Művelődéstörténeti Doktori Program)

Híres kávéházi asztaltársaságok a 19. századi Pesten

Famous Café Table Companies in Pest in the 19th Century

ABSTRACT

The 19th-century cafés in Pest meant more than simple entertainment venues for people of the age. Their basic function, of course, was hospitality, but they gave much more than that to citizens, aristocrats, and rural people or foreigners traveling through the city. Travelers remembered the city's brilliant cafés in many colorful travelogues. The lively social life that took place here in the 19th century attracted many to the town of cafés. In my study, my primary goal was to present the best-known tableware companies of 19th-century cafes, along with their implications for social and political life. We have seen that, in addition to cultural and professional debates, participants have paid close attention to discussing current political issues of the age, focusing on the operation of table companies in the early and middle centuries. The first revolutionary aspirations also started from the cafés. However, after the defeat of the War of Independence, the role of literary cafés, once revolutionary centers, changed. From the 1850s onwards, their primary task was to provide shelter for those actively involved in the revolution. With the selfless help of many coffee shop owners, the literary and cultural life of the coffee shop rebounded and life began to return to its old wheel. Then, in the 1890s, coffee shops had to adapt to the needs of the modern era, also due to increasing foreign influences. By then, the city is no longer just about cafes in the classical sense of the word. There is also an increasing place for musical entertainment venues that provide modern forms of entertainment. In cafes, however, despite modernization, we can find the classic table companies of previous decades, proving that the arts have also found their audiences in a renewable café environment.

KEYWORDS

table companies; café, literature; art; 19th century

DOI 10.14232/belv.2021.4.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.4.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Baliga Violetta Lilla (2021): Híres kávéházi asztaltársaságok a 19. századi Pesten. *Belvedere Meridionale* 33. évf. 4. sz. 93–106. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

*»Ide minden rangú ember és mindkét nem eljöhethet...«*¹ Saly Noémi 2004-ben, a Budapesti Negyed folyóirat hasábjain megjelent tanulmányának címe pontosan tükrözi a 19. századi kávéházlátogató közönség összetételét. De mit is jelentett a kávéház az újkori magyar polgárok számára? A 19. században voltaképpen a kávéház alapfeladatán túl egy másik igen fontos szerepkört is betöltött. Itt találkozott ugyanis egymással társadalom színe-java. A kávéházak enteriőrjében ebben az időben keveredett az otthoni terek bensőséges hangulata a mindenki számára nyílt utcaélettel teli hangulatával. A város szerkezetét tekintve a kávéházak a városkapuknál, piactereken vagy a hídfőknél helyezkedtek el.

A pesti kávéház két és fél évszázadon keresztül az egyik legfontosabb színtere a kötetlen társasági beszélgetéseknek, a sokféle közös játéknak és egyéb szórakozásnak, de megfordultak itt az üzleti élet kulcsszereplői, a helyi és az országos politikai élet szószólói, valamint a sajtó vagy az irodalmi és kulturális szellemi élet legfontosabb képviselői. A kávéházak asztalainál így hamarosan megindult a Saly Noémi által csak „szakosodásként”² jellemzett folyamat. Hasonlóan a többi foglalkozás képviselőihez, az irodalmi és politikai élet legjelesebb képviselői is asztaltársaságokba tömörültek.³

A reformkori asztaltársaságok közül mindmáig a Pilvaxban felállított Közvélemény asztala a legismertebb. Az asztalnál helyet foglaló ifjak vívták ki 1848-ban az ország számára az áhított

¹ TRENCSENYI WALDAPFEL 1944. 26., idézi: SALY 2004. 39.

² SALY 2004. 39.

³ KONRÁDYNÉ GÁLOS 1975a. 38.

önrendelkezési jogot. Ugyanezeknél az asztaloknál találkoztak egymással naponta a fővárosi értelmiség legjelesebb tagjai és ezeken a helyeken születtek meg azok az irodalmi művek is, amelyek jelentős hatás gyakoroltak nem csak a 19-20. század, hanem napjaink irodalmi életére is.

1. IRODALOM ÉS POLITIKA AZ 1830-AS ÉS 1840-ES ÉVEKBEN

1.1. A Csiga vendéglő és kávéház

A magyar írók a különböző irodalmi szalonok és kávéházak megnyitása előtt igen változó környezetben voltak kénytelenek alkotni. Az 1800-as évek első társaságalkító kísérlete Kármán József 1794-ben alakult Uránia köre volt, ami azonban sajnos hamar feloszlott. Az alapvetően ekkor még németajkú város irodalmi életében először 1822-ben történik változás, amikor Kisfaludy Károly megjelenteti az *Aurora* című évkönyvet. Korai halálát követően a pesti irodalmi élet irányítása, az évkönyv korábbi szerzője, Vörösmarty Mihály kezébe került.⁴

Az irodalmi és kulturális élet központjai lassanként a fővárosi kávéházak és vendéglők lettek. A szerelmi csalódását követően 1837-ben Pestre érkező Vörösmarty, majdnem minden este eljárt vacsorázni és beszélgetni író és színészbarátai társaságában – nótáztak, irodalmi vitákat folytattak és verseket írtak a fehér abrosz mellett. Legkedveltebb törzshelyük a Sebestyén tér sarkán álló Csiga vendéglő volt, amely egyben kávéházként is működött.

A társaság tagjai 1838-tól kezdődően rendszeresen találkoztak törzshelyükön. Az alapító tagok között találjuk Egressy Gábort, Lendvay Mártont, Szentpéteri Zsigmondot és Megyeri Károlyt. Asztalukhoz mind több – a nemzeti műveltséget szíven viselő – gondolkodó csatlakozott, közülük kerültek ki az 1840-es években a *Nemzeti Kör* alapító tagjai is. A frissen alakult irodalmi körhöz az arisztokrata és a polgári társadalom tagjai egyaránt csatlakoztak. Időnként megjelentek az asztalnál kétkezi munkások (pl. asztalosok, gépészek) is. Az asztalnál mindig garantált volt a jó hangulat, Egressy szavalaival, Lendvay nótáival igyekezett vidámságot csempészni az esti összejövetelekbe, Megyeri pedig anekdotákkal szórakoztatta a betévedt közönséget. Szigligeti Ede így jellemezte az anekdotaesteket: *»Megyeri ezeket nem elmondta, hanem előadta. Ez tökéletes színelőadás volt, díszítmény, costume és álca nélkül. Ugyanazon anekdotában néha két-három különvált egyént látott és hallott az ember. Némely anekdotát elmondott ötvenedikszer is, s hallgatói mindannyiszor oldalnyillallást kaptak a kacagás miatt.»*⁵ Íróársai sikereit látva Vörösmarty több ízben elsőként a Csiga vendégei előtt mutatta be legfrissebb költeményeit és szívesen énekelt is hallgatóságának. A korabeli visszaemlékezések tanúsága szerint leggyakrabban a *Hazám, hazám*, édes hazám kezdetű dalt lehetett tőle hallani.

Az egyre nagyobb érdeklődés eredményeképp a Vörösmarty által vezetett kör „kinötte” régi helyét, tagjai ezért felköltöztek a vendéglő felső emeletére és „részvényes társaságként”⁶ folytatták működésüket. Eleinte azonban, a vendéglő látogatóiban csalódást keltett a viselkedésük. Ahelyett, hogy irodalmi vagy tudományos vitákba kezdtek volna, az első időkben főként szivargyártásról, pezsgőkészítésről és a Döbrentei Gábor házában felszolgált töltött káposztáról esett

⁴ Az irodalmi szalonokról ld. SALY 2004. 39.

⁵ Vörösmarty irodalmi társaságáról ld. KONRÁDYNÉ GÁLOS 1975a 38–39.

⁶ FÁBRI 1987. 680–681.

a legtöbb szó. Degré Alajos visszaemlékezéseiben Kuthy Lajost is megemlíti, aki gyomorpanaszainak természetével és az aznap fogyasztott ebédje elemeinek bemutatásával szórakoztatta a nagyérdeműt. A társaság működésének későbbi szakaszában a szórakozás mellett az asztalnál összegyűlt értelmiségiek tagjai itt véleményezték a legújabb hazai és külföldi szépirodalmi műveket és gyakran folytattak itt dramaturgiai vitákat is. A megjelent színészek a színpadi hatás eszközrendszerét és fontosságát is igyekeztek megismertetni a többiekkel, ugyanakkor ők is számos tanácsot kaptak az íróktól arra vonatkozólag, hogyan használják legszembenebb a magyar nyelv kifejezéseit színészi előadásaik alkalmával. Vörösmarty rendszeresen közölt drámai bírálatokat, ő és Bajza József arra biztatták a színészeket, hogy vessék fel egy magyar nyelvű prózai színház megnyitására tervét. Egressy Gábor visszaemlékezéseiben részletesen elmeséli a közösen töltött estéket. Beszámolója szerint a Csigában folytatott beszélgetések után többször sétára indultak egymás társaságában és rácsodálkoztak a fejlődő Pest újonnan elkészült épületeire.⁷

A vidám közös beszélgetések mellett Vörösmarty gondot fordít arra, hogy pártfogolja a fiatalabb írói nemzedék tehetséges tagjait. Az ifjak őszinte csodálattal tekintenek mentorukra. Jókai emlékezéseiben így írt Vörösmartyról: *»Az egész nemzet, a művelt világ ünnepli és dicsőíti Vörösmartyt, mint halhatatlan költőjét a magyar Olympnak: - én szellemi apámat, bolygó utam vezérlő holdvilágát őrzem ő benne hálás emlékezetemben.«*⁸ 1840-ben a társaság hatósági engedélyért folyamodott annak érdekében, hogy Irodalmi Kör néven folytathassák megkezdett munkájukat. Arról azonban nem maradt feljegyzés, hogy megkapták-e a kért engedélyt.

Voltak azonban, akik nem nézték jó szemmel a Csiga-beli összejöveteleket, ám az asztaltársaság tagjai minden alkalommal védelmükbe vették az itt időző költőket. Gyulai Pál visszaemlékezéseiben a következőképpen nyilatkozik a vendéglőben folyó baráti találkozóról: *»Jó hely volt Vörösmarty a Csiga vendéglőben, s mulatságos órái is hasznot árasztottak.«*⁹ A társasági viták azonban idővel túlnyúltak a magyar irodalmi élet kérdésein. Az asztal körül gyülekezők mindinkább hangot adtak abbéli reményüknek, hogy összejöveteleik segítségével változást idézzenek elő a nemzet sorsában is.

A korábban irodalmi kör így lassanként politikai szerveződéssé alakult. Az új szerveződés 1843-ben Nemzeti Kör néven vonult be a történelmi köztudatba. A politikai élet képviselői egyre nagyobb számban képviseltették magukat az írói és művészi élet nagyjai között, 1844-ben a társulás már kétszázötven tagot számlál. A társadalom minden rétege képviselteti magát köztük, de felbukkan soraikban négy mágnás is, Jósika Miklós, Eötvös József, Teleki László és Ráday Gedeon személyében. Tagjai számának ugrásszerű megnövekedése miatt a Nemzeti Kör végleg túlnő a Csiga vendéglőn, így tevékenységét a Heinrich-házban folytatja. 1845-ben aztán az addig összetartó társaság kétfelé szakad: a Ráday Gedeon által vezetett Pesti Körre és a Teleki László elnöklétével működő Nemzeti Körre. Egy év múlva a két szervezet Ellenzéki Kör néven egyesül újra. Tagtársai között ekkor szerepel elsőként Petőfi Sándor. A társaság elnökségi tisztjét Teleki László és Vörösmarty Mihály közösen töltik be.¹⁰

⁷ KONRÁDYNÉ 1975a. 39.

⁸ Vörösmarty Csiga vendéglő-beli tevékenységéről ld. FÁBRI 1987. 682.

⁹ A Csiga-beli irodalmi kör negatív fogadtatásáról ld. KONRÁDYNÉ GÁLOS 1964a. 5.

¹⁰ FÁBRI 1987. 684, 686.

Az Ellenzéki Kör elsődleges célja volt, hogy a támogassa a magyar nemzet haladását elősegítő reformokkal kapcsolatos tárgyalásokat. A reformok között kiemelt figyelmet szentelnek a Magyarország és a többi tartomány közötti vámkérdés tisztázásának. Ehhez kapcsolódóan Kossuth Lajos felveti a vámtarifa kérdését. A vonatkozó statisztikák elkészítését az ismert statisztikusra, Fényes Elekre bízják. Emellett elhatározták azt is, hogy az országgyűlés elé terjesztik a királyi városok szavazati jogának kérdését, valamint követelik saját alkotmány bevezetését, a magyar nyelv kérdésének napirendre tűzését, a közigazgatási rendszer helyzetének tisztázását, a cenzúra eltörlését, Magyarország és Erdély egyesítését, illetve a vallásszabadságot.¹¹

1847-ben az Ellenzéki Kör megindítja első zsebkönyvét *Ellenőr* címmel. A cenzúra miatt a kiadvány végül Lipcsében jelenik meg, akárcsak az ugyanebben az évben a társaság által indított *Magyar Szózatok* című, Hamburgban megjelent kötet, melynek fő küldetése volt, hogy megjelentesse az ellenzék politikai nézeteit bemutató írásokat. Itt jelentek meg Kossuth Lajos politikai írásai, Irinyi Józsefnek a sajtótörvény reformjáról szóló értekezése, valamint azok a versek, amelyeket a szigorú cenzori eljárás miatt nem lehetett megjelentetni.¹²

A márciusi forradalom idején a Nemzeti Kör tagjait újra a Csiga vendéglőbe vezették az események. Az épület ablakait kivilágítva ünnepelték a forradalom sikerét, azonban a világosi fegyverletételt követően a bécsi kormányzat megvonta a működést mindazoktól a helyektől, amelyek bármilyen módon részt vettek a forradalmi eseményekben. Végül ez a rendelkezés okozta a Csiga végzetét is.¹³

1. 2. Egyéb fővárosi asztaltársaságok az 1840-es években

Az 1840-es évek fiatal írói nemzedékének tevékenysége üdítően hatott a főváros kávéházi életének mindennapjaira. A Pilvax kávéház már a korai időktől fogva vonzotta a nemzeti műveltséget pártfogoló fiatal írói nemzedék tagjait. 1844-ben, a Csiga vendéglő mellett ez volt a másik törzshelye a márciusi forradalom egyik nagy vezéregyéniségének, Petőfi Sándornak, de megfordult itt Lisznyay Kálmán, Pálffy Albert, Várady Antal, Kerényi Frigyes, Tompa Mihály, Vajda János, Bérczy Károly, Obornyik Károly és itt töltötte legtöbb szabadidejét Pákh Albert is.¹⁴

A fiatalok – a szépirodalom széles körű megismertetésére tett – irodalmi törekvéseit azonban – a Csiga-beli társuláshoz hasonlóan – itt sem mindenki fogadta kitörő lelkesedéssel. Az ún. „szalonköltészet” képviselői, mint pl. a *Honderű*, nem akartak beletörődni az új vetélytársak megjelenésébe, akiket gúnyos felhanggal csak a német Junges Deutschland mintájára Jeune Hongrie, azaz Ifjú Magyarország néven emlegettek. A Pesti Divatlap így nyilatkozott asztalukról: „ez a lapok ítélőszéke... itt szivarozzák ki hazánk Lessingjei a megjelent dolgokra az anathemat vagy a magasztalást”.¹⁵

A haza haladásáért és a nemzeti műveltség megteremtéséért munkálkodó művészek és írók még ebben az évben megalakították a Pilvax híres asztalát, amelyet Közvélemény asztalának kereszteltek. Itt alakult meg a kávéház első irodalmi köre is, Kazinczy Gábor elnöklétével. Az

¹¹ BÁRTFAI SZABÓ 1930. 9–10.

¹² FÁBRI 1987. 686–687.

¹³ KONRÁDYNÉ GÁLOS 1964a. 5.

¹⁴ KONRÁDYNÉ GÁLOS 1975b 37.

¹⁵ KONRÁDYNÉ GÁLOS 1975b. 38.

asztal körül minden este pezsgő élet folyt. A fiatalok jól érezték magukat egymás társaságában, emellett szakmai vitákat is folytattak. Elődjeik hírnevére soha nem áhítottak, sokkal inkább tanulni kívántak tőlük. Ugyanakkor szellemiségükkel ők is hatottak a kor legnagyobb íróira, akik örömmel figyelték a Kazinczy mellett megjelenő Erdélyi János, Szigligeti Ede, Kuthy Lajos vagy Dobrosi István tevékenységét.¹⁶

Az írói mozgalom tagjai azonban nem elégedtek meg azzal, hogy különböző irodalmi lapokban jelentessék meg írásaikat. Kazinczy Gábor és köre ekkor egy saját irodalmi lap megalapításának terveit dédelgette magában, amelyet *Literaturai táborozások* címmel kívántak megjelentetni. Másfél évvel az első tervek megjelenése után már készen áll az első folyóiratszám teljes anyaga, amelyet végül *Népbarát* címen harangoznak be az *Athenaeum* hasábjain. A lap szerkesztésében több, mint ötven fiatal irodalmár vesz részt, azonban Csató Pál *Hírnök*ben megjelent reflexiói az új lap kapcsán félelmet keltettek a cenzori hivatalban, így a lap megjelentetése kudarcba fulladt. A meghíusult lapindítási kísérlet miatt Kazinczy végül visszavonul az irodalmi élettől, több társa azonban folytatja a megkezdett munkát.¹⁷

A fiatalok friss ereje a korábban a Csigában időző színésznemzedéket is a Pilvaxba csalogatta. Élükön Egressy Gáborral gyakran ellátogattak ide a Nemzeti Színház színészei is, hogy meghallgathassák az új írói nemzedék irodalmi eszmecseréit. Az asztal körül esténként felolvasások zajlottak, bemutatásra kerültek itt a legújabb irodalmi novellák, kritikák és a legfrissebb külföldi irodalom magyar nyelvre fordított változatai is, mint pl. Petőfinek az 1840-es években készült *Robin Hood*-fordítása. Ez utóbbi művek alkalmat adtak az írók számára arra is, hogy a nemzeti eszmények és irodalmi műfajok mellett a magyar nyelvvel kapcsolatos vitákat is folytassanak.¹⁸

A fiatalokat azonban az irodalmi viták mellett egyre inkább foglalkoztatták a nemzet sorsával kapcsolatos hazafias gondolatok is. A Pilvaxban éledező forradalmi hangulat természetesen nem került el a bécsi kormányzat figyelmét sem. A kávéház beépített kémei 1846-ban egyre-másra küldték a jelentéseket a császári udvarba az országban uralkodó forradalmi hangulatról. Az egyik 1846. január 19-én készült jelentés szerint négy vagy öt fiatal értelmiségi *Beisitzer* (Táblabírák) név alatt szították az indulatokat a bécsi kormányzat ellen.¹⁹ Ferdinánd császár saját kezűleg írt levélben figyelmeztette a Pesten tartózkodó országbíró, gróf Majláth Györgyöt a veszélyre és felszólítja, hogy vessen véget a kávéházban történő gyülekezéseknek. Különös figyelem övezi a bécsi rendőrkémek jelentéseiben szereplő Petőfit is, akiről így írnak: »*A Pilvax kávéház elvadult ifjai közt Petőfi különös figyelmet érdemel, márcsak a politikai versek és cikkek iránti hajlama miatt is, amelyeket cimborái közt felolvas.*²⁰«

A fiatalok tevékenységét ellenző értelmiségiek megalakítják az Ifjú Magyarországgal szemben álló társulást, amit Gyűlde névre keresztelnek. Azonban hiábavalónak bizonyul minden erőfeszítés, a Gyűlde nem tudott szert tenni olyan erős támogatásra, mint ellenfele.

Az ellenzéki-nemesi politika eközben beszivárog a társas élet mindennapjaiba is. Az írói nemzedék társas élete azonban élesen különbözik más társadalmi csoportok összejöveteleitől. Az ő találkozóikon hangsúlyos szerepet kap az újdonságok megismerése iránti vágy, amely

¹⁶ KONRÁDYNÉ GÁLOS 1964b. 4.

¹⁷ FÁBRI 1987. 583.

¹⁸ KONRÁDYNÉ GÁLOS 1975b. 38.

¹⁹ TÁBORI 1921. 65.

²⁰ KONRÁDYNÉ GÁLOS 1964b. 5.

összekapcsolódik az önrendelkezési jog kivívásának kérdésével.²¹ Az erre irányuló törekvések egyik sajátos hozadékaként az Ifjú Magyarország köréből 1846-ban kiválik tíz tehetséges magyar író, akik Petőfi elnökletével Tízec Társasága néven kívántak tovább működni. Szándékaik szerint egy évig nem óhajtottak együttműködni a kor szépirodalmi lapjaival. A társaság tagjai közé tartozott Petőfi Sándor mellett Pálffy Albert, Degré Alajos, Obernyik Károly, Pákh Albert, Bérczy Kálmán, Kerényi Frigyes, Lisznyay Kálmán, Tompa Mihály és Jókai Mór.²²

A Tízec – elődeikhez hasonlóan – saját lapot kívántak indítani, amit *Pesti Füzetek* címen szerettek volna a nagyközönség elé terjeszteni. A kormányzat és a cenzori hivatal azonban jól ismerte az írók kormányellenes politikai nézeteit, ezért egy újabb kísérlettől tartva, a folyóirat megjelentetésére nem adtak engedélyt.²³ Az írók számára ezért kiváló lehetőséget jelentett Frankenburg Adolf – az *Életképek* 1845-ben kinevezett főszerkesztőjének – megkeresése, aki állást ajánlott lapjánál a fiataloknak.²⁴

A szigorú cenzúrának köszönhetően ebben az időszakban a magyar szépirodalom jeles képviselői három divatlap szerkesztősége között oszlottak meg. Frankenburg lapja egyik fő céljának tehát elsősorban azt tekintette, hogy a szépirodalom megjelentetése számára egy olyan lapot biztosítson, amelyben minden szellemi és politikai irányzat megfér egymás mellett. A magyar közvélemény ugyanakkor – politikai nézeteit tekintve - erősen megosztott volt, ezért az egyesítés tervét el kellett halasztani. Azonban ez idő alatt sem került el figyelmét a Pilvaxban szerveződő Tízec Társaságának tevékenysége.²⁵

Az *Életképek* szerkesztőségének tagjai igen elcsodálkoztak Petőfi és társainak közleménye láttán. Az írók tervét égből pottyant, nevetséges ötletnek tartották. Frankenburg – maga is író lévén – tudta jól, hogy a fiatalok ezen lépése komolyan hátráltathatja a szépirodalom széleskörű elterjesztésére tett kísérleteket az olvasók körében. Ezért néhány hónappal a kiválást követően levelet intézett a Pilvaxban időző írói társaság tagjaihoz, amelyben ugyan örömet fejezi ki az iránt, hogy a társaság tagjai önálló, eddig megjelent műveikkel kívánják színesíteni a magyar irodalom palettáját. Ugyanakkor a saját folyóirat – almanach – indítása ellen komolyan tiltakozott. Mint írja: „*Az Almanach-literatura sokkal kisszerűbb, sokkal szűkebb körre szorított, minthogy jól ismert nevekkél bíró tehetségek magukat ennek korlátai közé temessék.*”²⁶

Frankenburgot az is igen komolyan aggasztotta, hogy amíg e tíz tehetséges magyar író kivonult a szépirodalmi körökből, helyüket középszerű írók foglalták el, akik véleménye szerint komoly konkurenciát jelenthettek volna a feltörekvő irodalmároknak. Mint levelében írja: „*Veterán íróink nagyobb része – hála nekik és elismerés az eddigi küzdelmeikért – most már örömebb élvezi nyugalma, vagy az élet nehezebb fáradalmaival harcol; önök azok, kiknek most, ha valaha, kell egyesült erővel föllépniök a síkra, hogy azon – ismerve az irányt, mit honfinak és becsületes embernek követni kell az igazság és honérzet diadalát kivívni segítségük.*”²⁷

²¹ FÁBRI 1987. 695.

²² KONRÁDYNÉ GÁLOS 1975b. 38.

²³ NAGY 1975. 503.

²⁴ FRANKENBURG 1898. 56.

²⁵ FRANKENBURG 1898. 57.

²⁶ FRANKENBURG 1898. 58–59.

²⁷ FRANKENBURG 1898. 59.

E felszólító levélre érkezett válaszukban a fiatalok megköszönték Frankenburg észrevételeit, ugyanakkor az asztaltársaság jegyzője, Pákh Albert leszögezte, hogy a társulat az eredeti tervek szerint egy évig működött volna jelen formájában, ám – mivel a társaság tevékenységét komolyan hátráltatta a cenzori hivatal és a kormányzat ellenük irányuló tevékenysége, ezért közös megegyezéssel a fiatalok szövetsége 1846. november 16-án feloszlott. Mindazonáltal leszögezték azt is, hogy minden erejükkel azon lesznek, hogy az irodalom segítségével minél több emberhez eljuttassák a haza szabadságáért vívott küzdelmek híreit és reményüket fejezték ki az iránt, hogy a későbbiekben ennek okán újra egyesülhessenek.²⁸

2. A FORRADALMAT KÖVETŐ ÉVTIZEDEK KÁVÉHÁZI ASZTALTÁRSASÁGAI

A világsi fegyverletételt követően az egykor virágzó Pest már csak árnyéka volt régi önmagának. Heinrich Henzi von Arthurm Buda ostroma idején ágyúival lebombáztatta a város legszébb épületeit. A mindennapi élet csak lassan tért vissza a korábban megszokott ritmusához. A kávéházak, vendéglők és kocsmák többsége az első néhány hétben meg sem nyitotta kapuit a látogató közönség előtt. De ki is járt volna társaságba? A korábban a város díszének számító kávéházak vendégeinek többsége a forradalomban való tevékeny részvétele miatt bujdosni kényszerült a hatóságok elől, mások az osztrák seregben töltötték a büntetésésként rájuk szabott katonai szolgálatot, ismét mások pedig börtönben sínylődtek.

A nyitást vállaló kávéházak többsége osztrák katonák és hivatalnokok tanyája lett, magyar ember csak ritkán tévedt ezekbe a helyiségekbe, ha mégis betévedt, minden szavát lesték a fizetett kémek és a kormányzat bérencei. Hosszú időnek kellett eltelnie, míg a magyar szellemi és irodalmi élet képviselői újra visszaszivárogtak a fehér abrosszal letakart asztalok mellé.²⁹

Egyik legkedveltebb találkozóhelyük az Arany Sas Fogadó volt. Az 1850-1860-as évek egyik legfontosabb gyülekezőhelye nem csak asztalait és a vendéglátásban megszokott egyéb szolgáltatásait kínálta vendégeinek, de hitelt is nyújtott azoknak, akik éppen a börtönből vagy a száműzetésből szabadulva betértek falai közé. Josef Protmann rendőrkapitány mindent megtett, hogy kémeit ide is bejuttassa, de erőfeszítései nem jártak sikerrel. Ez annak is volt köszönhető, hogy a tulajdonos – igazi hazafi lévén – nem szivárogtatott ki információkat a fogadóban folyó összejövetelekről. Az itt összesereglett írók, költők színészek, orvosok és iparosok félelem nélkül járhattak társaságba. Mozgatórugójuk a „megvirrad még valaha” eszméje volt. A sok fájdalom és elnyomás után itt szervezték újra a régi idők kulturális életet. Krúdy Gyula egyenesen így fogalmaz: „*a kocsmák, kávéházak levegőjében fejlődött az akkori magyar irodalom megújítása*”³⁰. Váci utcai lakásának felújítása idején gyakran megfordult a vendéglőben Vörösmarty Mihály is.

Az írói asztalok újraelakulásának másik fontos helyszíne az Arany Ökör kávéház volt. Az akkori Vármegyeház és a Gránátos utca sarkán álló egyemeletes, egyszerű épületbe betérve a

²⁸ FRANKENBURG 1898. 60.

²⁹ A forradalom utáni Pest-Buda életéről ld. KONRÁDYNÉ GÁLOS 1964c 21.

³⁰ KONRÁDYNÉ GÁLOS 1964c 21., 23.

magyar értelmiségiek és a sok szenvedésben megfáradt polgárok egy kis időre megszabadulhattak a császári udvar kémeitől. Az épület földszintjén kapott helyet az osztrák katonák kedvelt szórakozóhelye, az ott eltöltött szabad órák pedig elvonták a katonák figyelmét egyéb kötelességeikről, így az emeleten működő írói társaságok tevékenysége rejtve maradhatott a birodalmi kancellária előtt. Ide járt a magyar szellemi élet képviselőinek többsége. Gyakori vendég volt többek között Vajda János, vagy éppen a Tízek Társaságának egykori alapító tagja, Degré Alajos is. Ezek az írók jelenlétükkel is alátámasztották, hogy az irodalmi élet még nem halt ki teljesen a fővárosi közösségi terekből.

Az itt megalakult társasághoz nap-nap után egyre többen csatlakoztak. Visszatért lombardiai száműzetéséből Vadnai Károly, de az osztrák hadseregben letöltött büntetését követően ide tért be elsőként Lisznyay Kálmán is. Tanyát vert még itt az ismert regényírók, Nagy Ignác, Kemény Zsigmond, Vas Gereben vagy Ágai Adolf (Porzó) is. Vadnai Károly emlékezéseiben összefoglalja a kávéház akkori kulturális életben betöltött szerepét: együttesen „*Találtunk egy pontot, melyből ki lehetett zökkenteni a rossz világot, a Bach világot.*”³¹ A maroknyi még életben maradt magyar író nem vesztette el a reményt, amit a magyar irodalom megújítása jelenthetett számukra. Az újraéledő lelkesedés sokakban reményt ébresztett a magyar nemzet sorsának jobbra fordulására. Később csatlakozott a társasághoz a vak Garay János és Vörösmarty Mihály is.

Az írók később áttették székhelyüket a Komlókertbe, ami szintén a Gránátos utcában helyezkedett el. A kerthelyiség már a forradalmi időkben sok írónak biztosított lehetőséget a feltöltődésre. Hasonlóan az Arany Sas vagy az Arany Ökör fogadókhöz, a Komlókert tulajdonosa is örömmel fogadta a kulturális szellemi élet megmaradt képviselőit. Ebben a helyiségben – Krúdy Gyula ránk maradt visszaemlékezései szerint – kötelező volt a magyar beszéd, külföldi szó nem hangozhatott el az összejöveteleken. Ha ez mégis megtörtént – kemény hangon figyelmeztették a szabályok betartására azokat, akik nem magyarul szólaltak meg. Az 1850-es években – eltérően a többi helyiségtől – magyar nótát is hallgathattak itt a betérő vendégek. A jó hangulat megalapozásáról minden este Patikárius Ferkó gondoskodott.³²

Vörösmarty – aki társaival együtt szintén áttette székhelyét a Komlóba – Patikárius játékát még Baracsán hallotta először. Az 1850-es években írott verseiben meg is örökölte a cigányprímást, amivel – a kortársak véleménye szerint – a Patikárius Ferkó művészete iránti tiszteletét kívánta kifejezni.³³

Az 1860-as évek asztaltársaságainak legfontosabb helyszíne a méltatlanul elfeledett Kávéforrás volt. Hasonlóan a korszak más kisebb helyiségeihez, a nagyobb irodalmi és művészeti társaságok gyülekezőhelyeitől elkülönülve, a magyar nemzeti irodalom ügye iránt érdeklődő fiatal írók itt folytatták szakmai tevékenységüket. Az Arany Ökör kávéházból ide tette át székhelyét Vajda János, de itt szövögte írotársai körében egy új népszínház tervet a fiatal Rákosi Jenő is. E kávéház asztalainál folytatta egymással szakmai vitáit Berczik Árpád és Tóth Kálmán, illetve itt folytatta írói tevékenységét Eötvös Károly és Greguss Ágost is. A fiatalok működése iránti kíváncsiság ideszólitotta Gyulai Pált és Ábrányi Kornélt is.

A Kávéforrás azonban nem csupán irodalmi viták helyszíne volt. Termei otthont jelentettek mindazoknak a fiatal íróknak és művészeknek, akik életük nagy részében a közösségért

³¹ KONRÁDYNÉ GÁLOS 1964c 21.

³² A Komlókertben lévő írói asztaltársaságról ld. KONRÁDYNÉ GÁLOS 1964c 23.

³³ KONRÁDYNÉ GÁLOS 1964c 23.

munkálkodtak. A tulajdonos felesége karácsonykor terített asztallal várta a vendégeket, férje pedig naponta kínálta az asztaltársaságok tagjait a legkiválóbb pipadohánnyal. A Kávéforrás lett a fő helyszíne a *Borsszem Jankó* című élcslap szerkesztőségének, ami folyamatos munkahelyet biztosított a fiatal írók számára. A lap fő céljának tekintette, hogy közérthető, vicces formában juttassa el közönségéhez az aktuális politikai élet eseményeit. A rovat „főszereplői” általában Sanyarú Vendel és Mokány Berci voltak. A közönség az ő „előadásukban” ismerhette meg közelebről a társadalmat leginkább foglalkoztató közéleti témákat.

A Rákosi Jenő által elképzelt Népszínház terve, a színházi kulturális élet fellendítése, szintén sok író számára jelentett megoldásra váró problémát. A Kávéforrásba járt Szigligeti Ede és Csepreghy Ferenc népszínműíró, Dóczi Lajos – aki a színészek számára előadandó darabokat fordított. Az itt megforduló színészek szolgáltatták a műsort a kávéházban, melyhez egy alkalommal Munkácsy Mihály festette a díszleteket. Csepreghy a Kávéforrás asztalán született *Vízözön* című művét később szintén a Népszínházban adták elő.³⁴

Az 1870-es és 1880-as évek kávéházi asztalainak működéséről nem sokat tudunk. A kávéházi élet az 1890-es években élte második virágkorát. A 19. század utolsó évtizedében – a külföldi példának köszönhetően a kávéházi helyiségek is jelentős változáson mentek át. A korizlésnek megfelelően szórakozási lehetőségeik között helyet kaptak a modern zenei műfajokra – opera és operett – épülő előadások, ugyanakkor a régi kávéházak cigányzenekarai is megtalálták saját közönségüket. A csillogó modern kávéházak mellett ugyanakkor megjelentek az éjszakai élet társasági helyszínei, az éjszakai mulatók és orfeumok. Dolgozatom utolsó fejezete a 19. század végi nevesebb asztaltársaságok bemutatásával foglalkozik.

3. A SZÁZADVÉG NEVES IRODALMI ASZTALTÁRSASÁGAI

A 19. század végének kulturális és szellemi élete, annak legfontosabb gyülekezőhelyei a Terézvárosra irányították a figyelmet. Ez a városrész az 1845-ben kiadott *Buda-Pest* című útikalauz szerint a főváros kereskedelmi központja volt és itt álltak a legfontosabb gyár- és ipartelepek. Ipari külvárosi jellegét azonban – a betelepülők számának emelkedésével párhuzamosan – elvesztette. A Terézváros arculata fél évszázadon belül jelentősen megváltozott. A gyárak és ipartelepek átadták a helyüket az orfeumoknak, kabaréknak és zenés lokáloknak. Ezek a mulatóhelyek világvárosi jellegét kölcsönöztek a hajdani ipari központnak.

A Terézváros szellemi és kulturális életben való vezető szerepének kialakulásához nagymértékben hozzájárultak a kerületben a 19. század végén megnyílt kávéházak. Ezek elsősorban a korabeli Sugárút, Nagymező utca és az Oktogon által határolt nagy terület környékére koncentráálódtak. Az első fontosabb kávéházi asztaltársaságot az Abbázia kávéházban alakították meg Purjesz-páholy néven. A Purjesz Lajos író nevét viselő szabadkőműves asztaltársaság tagjai a 19. századi magyar irodalom vezéregyéniségeiből kerültek ki. Az asztal mellett töltötte szabadidejét Molnár Ferenc, Bródy Sándor vagy Heltai Jenő, de ez a kávéház adott otthont Gárdonyi Géza Vese-asztalának, illetve ide tértek be előadásaik után az Operaház és a Zeneakadémia művészei is.³⁵

³⁴ A Kávéforrásról ld. KONRÁDYNÉ GÁLOS 1975b 38.

³⁵ A Terézvárosról ld. WIRTH 1969. 11.

Az irodalom jeles képviselői mellett az Abbáziában adtak egymásnak találkozt a kávéház Teréz körüti szárnyában a festők, szobrászok és építészek is. Az asztalfőn általában a vidéki élet képeit csendéletként megfestő Bihari Sándor foglalt helyet. Asztaltársaságuk tagjai között találjuk Vesztróczy Manót, Donáth Gyula kőművesmestert, valamint a haladó szellemű művészeket. 1900-tól kezdve mindennap látogatta az asztalt Kernstok Károly is, akit a század végének legtehetségesebb festőjeként tartottak számon. Az építészeket képviselte az asztalnál Lechner Ödön, akire a fiatal építészgeneráció patronálójaként tekintett.

A legnagyobb érdeklődést az Abbázia asztalai iránt a leginkább a Múcsarnokban rendezett kiállítások alkalmával tanúsították a látogatók. Egymásnak adták a kilincset a vidéki művészek, akik mindent megtettek, hogy rábeszéljék a kiállítások zsűritagjait, hogy az általuk legtöbbször tartott művészeknek ítéljék a kiállításon kapható díjakat. Ennek apropóján számos művészeti szakmai vita fontos helyszínévé is vált az Abbázia. Egy idő után azonban az Abbázia tulajdonosa megelégedte, hogy a művészek a kávéház képes folyóiratainak illusztrációit „eltulajdonították”, mert ezek a cselekedetek anyagi kárt jelentettek a kávéház számára. Épp ezért a folyóiratok képeire ráütette a kávéház bélyegzőjét, amely a következő feliratot tartalmazta: „*Ezt a képet az Abbázia-kávéházból loptam.*”³⁶

Ez a cselekedet természetesen mélyen felháborította a „tolvaj” művészeket. Válaszként az Abbázia néhány művésze az éj leple alatt az alábbi feliratot meszelte a kávéház oldalára: „*Ezt a házat az Abbázia-kávéházból loptam.*”³⁷ Lechner Ödön és társasága pedig örökre elhagyta az Abbázia termeit és székhelyét áttette az Andrassy úton lévő Japán kávéházba.

Művészasztalukat a kávéház Andrassy útra néző sarokablaka mögött rendezték be. Nem tudni, miért egy sarokasztalt választottak találkozóik színhelyéül. Az is elképzelhető, hogy Lechner Ödön kifejezett kívánsága volt, hogy a beszélgetések közepette is természetes fénynél rajzolghassa terveit a kávéház márványsztalán és figyelemmel kísérhesse közben a pezsgő utcai életet is. A Japán művészasztala - az Abbázia-beli időkhöz hasonlóan – múcsarnoki kiállítások idején és a szép napsütéses nyári időben örvendett a legnagyobb népszerűségnek.³⁸

A Lechner Ödön után elnevezett Papszi-asztal mellett egymást váltották az asztalnál a vidéki művészi élet képviselői, civil foglalkozású művészetpártolók és az asztaltársaság tagjainak barátai. A legnagyobb érdeklődés mindig a művészetpolitikai viták idején övezte az itt tartott összejöveteleket³⁹ „Békeidőben” a művészasztal bal sarkában Papszi bácsival szemközt foglalt helyet a Meissonier-tanítvány, Kardos Gyula. Papszi azonban a napfénynél sokkal szívesebben hódolt kedves időtöltésének és inkább az utcan folyó eseményeket figyelte és legtöbbször csak napnyugta után elegyedett szóba a művészasztalnál helyet foglaló többi művésszel.

A Japán kávéház művészasztalának második generációja – ellentétben az alapítókkal – nem az akadémikus irányzatot képviselték és nem övezte őket akkora érdeklődés, mint az állami művészeti díjak és a nagy megrendelések várományosait. Az új generáció tagjai – Ferenczy Károly, Grünwald Béla, Rippl-Rónai József, Csók István, Fényes Adolf és társaik – a szűkebb műértő körben tettek szert nagyobb ismertségre, művészetüket az országosan ismert nagyközönség nem értékelte érdemeik szerint. Rippl-Rónai első kiállításain több olyan nézelődőt is látni lehetett,

³⁶ MELLER 1946. 440.

³⁷ MELLER 1946. 440.

³⁸ HERMAN 2001. 286, 292.

³⁹ HERMAN 2001. 292.

akik egy-egy kép láttán hangos kacagásban törtek ki. Az általa képviselt naturalista stílus ugyanis Magyarországon a 20. századig nem talált kedvező fogadtatásra. A későbbiekben hozzájuk csatlakoztak az Abbázia kávéház expresszionista festészetet képviselő művészei is, élükön Kernstok Károllyal.

A Japán kávéház művészasztala harmadik generációjának legismertebb képviselője kétségkívül Szinyei Merse Pál volt. Korai művészi képeivel a modern festészeti irányzatot képviselte, de erőfeszítései nem találtak kedvező fogadtatásra, ezért egy időre letette az ecsetet és politikai pályára lépett, felvidéki munkapárti politikusként. Politikai tevékenységében mindvégig Tisza István elveit követte, míg végül országgyűlési képviselővé választották. Politikai karrierjét az 1890-es évek végén fejezte be, amikor az 1896-os országos ezredéves kiállításon már, mint ünnepeelt festőművészt köszöntötték. 1904-ben a kormány megvásárolta a negyedszázaddal azelőtt festett Majális című képét és kinevezték a Képzőművészeti Főiskola igazgatójává és így került kapcsolatba végül a Japán kávéház művészasztalával is.

A hivatásos művészekén kívül sok művészeti kritikus és műgyűjtő is megfordult is megfordult a Japánban. Közéjük tartozott Petrovics Elek, aki ebben az időben a Belügyminisztérium munkatársaként dolgozott. Munkássága elismeréseként 1914-ben a Szépművészeti múzeum igazgatójává választották. Ennél az asztalnál telepedett le kávéházi látogatásai során Lázár Béla, aki szívügyének tekintette az új stílusú magyar művészet népszerűsítését. Gyakran felkereste a művészasztalt a híres műgyűjtő, Ernst Lajos is, aki asztaltársaitól meghívta alapítja meg a nevével fémjelzett Ernst Múzeumot, de megfordult itt az értelmiségi művészvilág valamennyi ismert képviselője.

A művészasztalnál nem voltak alapszabályok, tag bárki lehetett, aki elég nagy érdeklődést érzett magában a művészetek iránt. A névleges elnöki posztot Szinyei töltötte be, de ez a tisztség nem járt együtt semmilyen előjoggal. A művészasztal tagjai hamarosan úgy döntöttek, hivatalos művészcsoportként folytatják addigi kötetlen tevékenységüket. A tárgyalások eredményeként a művészasztalnál megalakult a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre (MIÉNK). A szerveződés keretein belül a művészek kiállításokat szerveztek és kísérletet tettek a művészeti díjak odaítélését célzó szabályok megváltoztatását célzó javaslatok megtételére is. Azonban, mivel a Japán művészasztal laikus tagjai nem vehettek részt a MIÉNK munkájában, a szervezet csakhamar feloszlott, helyébe a laikusok által alapított szabadiskola lépett. E szabadiskola első növendékei közé tartozott többek között Szinyei-Merse Pál, Nemes Marcell, Hatvany Ferenc vagy Majovszky Pál műgyűjtők.⁴⁰

A Japán művészasztala az első világháború végén megszűnt. Az egykor kötetlen asztaltársaság helyét a Szinyei Merse Pál Társaság vette át, amely már szigorú szabályok szerint működött és személyes jellege fennállása 25 éve alatt teljesen formálissá vált.⁴¹

A korizlés megkövetelte a zenés mulatóhelyek létrejöttét is. Ezt az irányvonalat volt hivatott kiszolgálni a Három Holló kávéház, mely a Japántól nem messzire helyezkedett el. Zenés jellegéből fakadóan elsősorban az artisták, a táncosok és egyéb művészek asztalait lehetett itt megtalálni, de irodalmi nagyságok is szívesen időztek az asztaloknál. 1905 elején egy átmulatott este után betévedt ide Ady Endre is, jó barátja és író társa, Révész Béla társaságában. Ettől kezdve esténként itt adtak egymásnak találkozózt. Ady itt rendezte be írói asztalát, ahol sok

⁴⁰ A Japán kávéház asztalának művészcsoportjairól ld. MELLER 1946. 440.

⁴¹ MELLER 1946. 443.

esetben hajnalig írta költeményeit a *Budapesti Napló* rovata számára. Baráti társaságával együtt innen indulnak el esténként a város éjszakai mulatóhelyeire – a Nagymező utcai Orfueum kávéházba, a Révay utcában lévő Casino de Paris helyébe, vagy éppen a Nagymező utcai Kovács vendéglőbe – egy kis éjjeli „félresiklás” kedvéért.⁴²

ÖSSZEFOGLALÁS

A 19. századi pesti kávéházak többet jelentettek a kor embere számára egyszerű szórakozóhelyeknél. Alapfeladatuk természetesen a vendéglátás volt, ám ennél jóval többet adtak a helyiségekbe betérő fővárosi lakosoknak, valamint a városon keresztül utazó vidéki embereknek vagy a külföldieknek. A város ragyogó kávéházairól számos színes útleírásban emlékeztek meg az átutazók. Az itt folyó élénk társasági élet a 19. században sokakat vonzott a kávéházak városába.

A század elején és közepén létrejött asztaltársaságok tagjai a kulturális és szakmai viták mellett a résztvevők szívesen megvitatták egymással a politikai élet legfontosabb eseményeit is. A szabadságharc leverését követően azonban az egykor forradalmi központoknak számító irodalmi kávéházak szerepe megváltozott. Az 1850-es évektől kezdve elsődleges feladatuknak tekintették, hogy részt vegyenek a kulturális élet felvirágoztatásában. Ennek köszönhetően a korábban pezsgő társasági élet az élet kezdett visszatérni a régi kerékvágásba.

Az 1890-es években aztán – a fokozódó külföldi behatásoknak is köszönhetően – a kávéházaknak alkalmazkodniuk kellett a modern korszak igényeihez. Ekkor a városban már nem csak a szó klasszikus értelmében vett kávéházak vannak jelen. Mindinkább helyet kapnak mellettük a modern szórakozási formákat biztosító zenés mulatóhelyek is. A kávéházakban azonban a modernizálódás ellenére is megtalálhatjuk a korábbi évtizedek klasszikus asztaltársaságait, ami bizonyítja, hogy a művészetek a megújuló kávéházi környezetben is megtalálták közönségüket.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ (1930): Széchenyi, Petőfi és az Ellenzéki Kör 1848-ban. Előadás a Szent István Akadémia 1929. 22-iki ülésén. *Magyar Könyvszemle* 37. évf. 1-2. sz. 3–28.

FÁBRI ANNA (1987): Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779-1848. Budapest, Magvető Kiadó

FRANKENBURG ADOLF (1898): *A Tizek*. In: BARTÓK LAJOS – ENDRŐDI SÁNDOR – SZANA TAMÁS [szerk.] (1898): *Petőfi-album*. Budapest, Athenaeum Irod. és Nyomdai R. T. 56-61.

HERMAN LIPÓT (2001): A művészasztal. A Japán művészasztal fénykora (1910-1920). *Budapesti Negyed*. 9. évf. 2-3. sz. 286-294.

KONRÁDYNÉ GÁLOS MAGDA (1964): A Csigából kinőtt Nemzeti Kör. *Vendéglátás* 8. évf. 2. sz. 5.

KONRÁDYNÉ GÁLOS MAGDA (1964): A Közvélemény Asztala a Pilvaxban. *Vendéglátás* 8. évf. 3. sz. 4-5.

⁴² WIRTH 1969. 11.

KONRÁDYNÉ GÁLOS MAGDA (1964): Fogadók, korcsmák, kávéházak jelentősége az abszolutizmus korában. *Vendéglátás* 8. évf. 4. sz. 21,23.

KONRÁDYNÉ GÁLOS MAGDA (1975): Irodalmunk hajdani hajlékai. *Budapest* 13. évf. 9. sz. 38–39.

KONRÁDYNÉ GÁLOS MAGDA (1975): Irodalmunk hajdani hajlékai III. Irodalmi fórumok és szerkesztőségek – kávéházakban. *Budapest* 13. évf. 11. sz. 36–38.

MELLER SIMON (1946): A Japán-kávéház művészasztala. Pólya Tibor rajzaival. *Budapest* 2. évf. 12. sz. 440–443.

NAGY LAJOS (1975): *Művelődési élet*. In Kosáry Domokos (szerk.) (1975): *Budapest története III*. Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Budapest, Akadémiai Kiadó. 502–503.

SALY NOÉMI (2004): „Ide minden rangú ember és mindkét nem eljöhethet...” A pesti kávéház mint a társasélet színtere. *Budapesti Negyed* 12. évf. 4. sz. 39–66.

TÁBORI KORNÉL (1921): Gyűlde, Pillvax és Védegylet. In Tábori Kornél (1921): *Titkosrendőrség és kamarilla*. Akták-adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat. 65–66.

WIRTH PÉTER (1969): Márványasztalok mellett. Írók, művészek a Terézvárosban. *Budapest* 7. évf. 1. sz. 11.